

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Historické vědy – Pravěká a středověká archeologie

Katarína Mašterová

Bazilika a kláštor sv. Jiří na Pražskom hrade vo svetle
archeologického výskumu

St George Basilica and Convent at the Prague Castle in the Light of the
Archaeological Survey

Tézy k dizertačnej práci

Školiteľ: prof. PhDr. Petr Sommer, CSc., DSc.

Konzultant: prof. PhDr. Jan Klápště, CSc.

2015

„Objektem je totiž najstarší dochovaná církevní architektura Prahy, tedy Hradu, stavba, jejíž vznik a potomní přestavby a úpravy nejsou dodnes a bezpochyby nebudou již nikdy zcela uspokojivým a úplným způsobem objasněny.“

(Ladislav Kesner, 1997)¹

Bazilika sv. Jiří² na Pražském hradě má v dějinách české architektury, církevních i národních či neskorších štátných dějinách nesporné postavení. Ako tretí kostol v Čechách, druhý a v mnohých ohľadoch veľmi významný premyslovský chrám na Pražskom hradě určený ako demonštrácia christianizácie orientovanej na misijné centrum a biskupskú metropolu Regensburg, panovnícke pohrebisko a neskôr prvý kláštorňý chrám v českej zemi vôbec patrí na predné miesta v pamäti národa i rane historickej národnej identity. Náležitě postavenie mu prisúdilo už obrodenecké 19. storočie, ktoré dospelo k záchrane dobre zachovanej románskej baziliky a k jej masívnej rekonštrukcii, vychádzajúc pri tom z návaznosti na najstaršie historiografické práce zo strany katolíckeho duchovenstva.³ Stavebný podnik rekonštrukcie baziliky, ku ktorej ríšske úrady v zastúpení českého miestodržiteľastva spolu s mestom Praha a cirkevnými úradmi dospeli v roku 1888 síce zostával v tieni mohutnejšieho pamiatkového zásahu na Pražskom hradě – dostavby katedrály sv. Víta ako hlavného chrámu v zemi, to mu však neuberalo na vážnosti. Stal sa tiež jedným z predmetov jednaní v rozbúrených vlnách pamiatkárskych diskusií nad povahou rekonštrukcie najstarších pamiatok⁴.

V priebehu 20. storočia, v dobe po rekonštrukcii baziliky a jej slávnostnom otvorení budúcim biskupom Antonínom Podlahom v roku 1917, v predvečer milénia sv. Ludmily (1921), došlo k postupnému opusteniu baziliky cirkevnými orgánmi. Schátraný kláštor v stave ešte zo 17. storočia (upravovaný iba lokálne a v 19. storočí naďalej obývaný) nebol nijak reprezentatívne využitý a v dobe po prevzatí moci komunistickým režimom a jeho zoštátnení sa napokon dočkal rekonštrukcie, započatej v priestore baziliky v januári 1959.⁵ V roku 1976 bola stavba dokončená ako v bazilike, tak kláštore, a objekt bol slávnostne otvorený ako Národná galéria v priestore kláštora a múzeum románskej architektúry v časti baziliky.⁶ Zrejme z ideologických dôvodov sa na liturgické funkcie baziliky rezignovalo.

¹ Úvodné slovo ku knihe umeleckých fotografií baziliky Jana Jedličku; JEDLIČKA 1997 (nepag.). V tézach ďalej používam formu skrátených citácií.

² S ohľadom na vypracovanie a odovzdanie tejto práce v českom prostredí som používané miestne české názvy ponechala v českom znení a neprekladala ich do slovenského jazyka.

³ Náladu dobre vystihuje text uvádzajúci baziliku v práci F. Ekerta v roku 1883, teda v dobe už prebiehajúcich jednaní o rekonštrukcii: „*Sotva pokochal se duch náš velechrámem sv. Víta, již kyne nám v sousedství jiný vzácný pomník víry, nábožnosti a slávy starých Čechů, chrám sv. Jiří, jenž za omladlým velechrámem záduchčivě, jako vážný kmet a svědek dávných věků stojí. Jest to nejstarší ze všech nynějších svatyní královské Prahy a unáší ducha našeho až do počátků křesťanství v Čechách, kdy předkové naši působením sv. Apoštolů slovanských opouštěli mrtvé modly a učili se znáti a ctíti Boha pravého.*“ EKERT 1883, s. 77-78.

⁴ Napr. text Maxa Dvořáka v časopise Mittheilungen Centrálnj pamiatkovej komisie vo Viedni; cit. podľa KOTRBA 1965.

⁵ Ivan Borkovský, Denníky – Sešit 1, s. 6 („začato 13.1.1959“), rukopis uložený v archíve pracoviska Pražský hrad Archeologického ústavu AV ČR Praha, v. v. i.

⁶ Dejiny areálu dodnes iba encyklopedicky VLČEK a kol. 2000, s. 226-232.

Bazilika i kláštor sv. Jiří sú objektami, ktorých historické, archeologické, stavebno-historické, pamiatkové, liturgické a ďalšie vyhodnotenie už dnes počíta s tisícami popísaných strán publikácií či i nevydaných rukopisov⁷. Pokus o ich komplexné zhrnutie v zmysle archeologického poznania dejín -nie je v rámci dizertačnej práce a bez spolupráce ďalších odborníkov a interdisciplinárneho výskumu celkom realizovateľné. A to i vzhľadom na dochovaný medzerovitý stav archeologickej prameňnej základne a chýbajúce vzťahy (neexistujúce či nezdokumentované) v rámci stratigrafie vývoja nadložia. Napriek tomu bolo cieľom tejto práce podať prehľad možností, ako k dejinám objektu pristupovať, a to s pomocou 1.) zhrnutia možností a prehľadu dostupných historických a stavebno-archeologických primárnych prameňov, ďalej 2.) stručným a zo sekundárnej literatúry prevzatým výkladom dejín objektu podľa rozboru písomných prameňov, 3.) z komplexného zhrnutia dejín bádania, neobmedzeného na jednu disciplínu (napr. moderne chápanú archeológiu, či iba stavebnú históriu, ako tomu bolo doteraz), 4.) pomocou vytýčenej metódy práce založenej na poznaní stavby v zmysle západnej „Building Archaeology“ resp. „Archéologie du bâti“⁸ napokon 5.) vlastným rozborom primárnych „archeologických“ prameňov (v zmysle archeológie stavby) či sekundárnych v prípade, že sú ako jediné dochované. V tomto smere som túto časť práce rozdelila do troch podkapitol pojednávajúcich o vykopávkami získaných prameňoch k bazilike, ďalej ku kláštoru, a napokon prameňov získaných z hmoty stojacej stavby či stavieb. Všetky tieto prístupy sa však vzájomne prelínajú a rozdelenie je orientačné.⁹ Po vyhodnotení všetkých týchto jednotlivých kapitol, zakladajúcich naše poznanie stavby či jej dejín, bolo nakoniec nutné reflektovať náležitý kontext k otázkam či jednotlivým epizodám dejín stavieb a kláštornej či cirkevnej inštitúcie, a to v podobe otázok sledovateľných v iných stavbách či v analogických dejoch iných historických postáv.

Východiskom k interpretácii dodnes stojacej pamiatky sú tak predovšetkým písomné pramene.¹⁰ Z nich sa dozvedáme¹¹ o dejinách ako samotnej baziliky sv. Jiří, založenej v období panovania kniežaťa Vratislava I. (915-921), ktorého pohreb v bazilike naviac založil rodové kniežacie pohrebisko. Nasleduje správa o prenesení a uložení ostatkov bábčky Ludmily do tejto baziliky kňažicom Václavom (925) a následne až založenie kláštora kniežadcou dcérou a sestrou

⁷ Z rukopisov predovšetkým Eduard ŠITTLER, rukopis v jeho osobnom fonde, Archiv Národného muzea, inv. č. 460 a František MACH, rukopis sign. 7889, Archiv hlavného mesta Prahy, Sbíрка rukopisů – časť vlastného pojednania o dejinách areálu. Oba rukopisy nadviazali na spoločné úsilie autorov pri publikácii výsledkov rekonštrukcie v Památkách archeologických a místopisných; MACH – ŠITTLER 1904-1905, MACH – ŠITTLER 1910-1912 a MACH – ŠITTLER 1913, ktoré nakoniec neobsiahli všetky pripravované časti (nepublikované zostali preskúmané časti kláštora a kaplnky sv. Anny).

⁸ Napr. SCHULLER 2002; PARRON – KONTIS – REVEYRON 2005.

⁹ Rada by som v tomto smere poukázala na spracovanie Kladrubskeho kláštora NOVÁČEK a kol. 2010 ako svojím spôsobom príkladné.

¹⁰ Písomné pramene k bazilike zhrnul TOMEK 1855-1901 naprieč svojou prácou, ďalej NOVOTNÝ 1912; 1912; 1928 rovnako s citovaním novších edícií prameňov; venovali sa im CIBULKA 1936, MERHAUTOVÁ 1966, z aktuálnej literatúry TŘEŠTÍK 1997 (pre najstaršie obdobie) a ďalej odborníci venujúci sa lokálne určitej časti dejín (napr. HLEDÍKOVÁ 1988; 1990; SLÁMA 2003, KUBÍN 2011, BENEŠOVSKÁ 2010 a ďalší). Vyhodnotenie však stále nepostráda medzery. Odkazy na edície písomných prameňov por. v týchto prácach.

¹¹ Odkazy na pramene sú uvedené v texte dizertácie. Patria medzi ne najstaršie svätoludmilské a svätováclavské legendy a pre jednotlivú zmienku svätovojtešské – Fuit, Kristiánova legenda, Gumpoldova, Druhá staroslověnská, Bruna z Querfurtu, Kanapriova, ďalej rozprávacie pramene – Kosmova kronika, Kanovník Vyšehradský, letopisy Vincencia, Mnícha sázavského a ďalšie vrcholne stredoveké kroniky, pramene diplomatickej povahy a liturgické knihy, v novoveku ďalej mladšia historiografia.

Boleslava II. Mladou, ktorá je uvádzaná ako prvá abatyša kláštora, poverená pápežom Jánom XIII (podľa listiny dochovanej z mladšieho opisu). V prameňoch sa zmieňujú zakladateľské činy jej brata Boleslava II., niektorými autormi považovaného za Boleslava I., k čomu dnes nie sú žiadne priame doklady.¹² Na začiatku 11. storočia bol v bazilike dosadený na trón knieža Jaromír ríšskym kráľom Henrichom II. a niekedy sa uvažuje, že bazilika sv. Jiří bola zvolená preto, že sa jednalo o najväčší či inak najvhodnejší chrám na Hrade – skutočné dôvody však nepoznáme. Z priebehu 11. storočia vieme ďalej o pochovaní kniežaťa Oldřicha v bazilike v roku 1034 ako posledného tu pochovaného Přemyslovca, a ďalej o existencii kláštornej pece na okraji jiřského areálu, ktorú abatyša bránila pred zbúraním v prospech novej hradby (v r. 1055). Začiatkom 12. storočia pramene zmieňujú snahu abatyše Windelmuth nakladať s ostatkami kňaznej Ludmily ako by bola všeobecne uznávaná svätou – k tou však došlo až v priebehu nasledujúcich desaťročí aj pomocou vplyvu biskopov olomouckého Jidřicha Zdíka a pražského Daniela I. V roku 1142 ďalej z písomných prameňov vieme, že areál kláštora a kostola vyhorel v dôsledku útoku na Hrad, čomu nasledovala jeho komplexná prestavba. Tej sa dotklo i postavenie nových moderných románskych kláštorných budov. Ďalšia prestavba, určite sa týkajúca minimálne baziliky, prebehla za abatyše a Přemyslovny Anežky medzi rokmi 1200-1228, ktorá je oslávená známym svätojiřským tympanónom s jej vyobrazením spolu s bratom Přemyslom Otakarom I., ktorý prestavbu financoval. Jej súčasťou bol vznik novej kaplnky sv. Ludmily.¹³

Z priebehu 13. storočia ďalej zaujmú zvlášť správy o zázraku s krížom na oltári v časti určenej pre laikov, kde istý velmož zahliadol kvapkajúcu krv. Z chrámu sa stalo obľúbené pútné miesto.¹⁴ V závere 13. storočia sa tiež predpokladá vznik tzv. svätojiřského skriptória na základe analýzy dochovaných kláštorných liturgických kníh z obdobia 13.-14. storočia.¹⁵ K roku 1281 sa v písomných prameňoch viaže správa o obrovskom daždi, ktorý zhodil za kláštrom stojacu hradbu do priekopy na severe. Nasledovalo známe obdobie abatyše a přemyslovej Kunhuty (1302-1328), predovšetkým mecenášky a objednávateľky skvostných liturgických kníh a predmetov, ktoré sa v početnom množstve dodnes dochovali.¹⁶ O stavebnej činnosti v tejto dobe však správy nemáme – tie prebehli zrejme až za takto označovanej abatyše Žofie z Pětichvost (1328-1352), ktorá spolu so svätojiřským proboštom Hostislavom podnikali údajnú prestavbu. Súčasťou bol vznik nových kláštorných budov a niektoré zmeny v bazilike – napr. jej predĺženie k západu o pole bývalej románskej arkády, výmena okien, nové zariadenie. Zrejme po polovici 14. storočia pokračovali opravy a prestavba kaplnky sv. Ludmily, ktorá dostala nový gotický sarkofág sv. Ludmily, svätený s oltárom kaplnky v roku 1371 a hlásiaci sa k progresívnemu súdobému sochárskemu umeniu.¹⁷ Za Karla IV. bol ďalej kláštor uctievaný ako miesto pochovania uctievanej zemskej svätice, čoho výrazom bola nepochybne prestavba kaplnky i vznik sarkofágu.

Mníšky, ktoré odmietli podpísať pražské artikuly, boli za husitských vojen presťahované ku kostolu sv. Vavřinca na Malej Strane. Po návrate v 30. rokoch 15. storočia našli svoj kláštor

¹² Spochybňuje sa tak výpoveď Kosmovej kroniky, ktorá podľa doterajšieho bádania odsudzovala Boleslava I. a jeho činy preto subjektívne nezaznamenala; por. SLÁMA 2003.

¹³ MERHAUTOVÁ 1966, s. 49-52.

¹⁴ K tomu STEHLÍKOVÁ 2010, s. 446, 487.

¹⁵ HLEDÍKOVÁ 1990; PLOCEK 1990, najnovšie sa téme venuje Renáta Modráková (rod. SÁDLOVÁ 2004).

¹⁶ Por. BENEŠOVSKÁ 2010.

¹⁷ HLOBIL 1985.

nespustošený, a i keď z ich aktivít mnoho nepoznáme, z obdobia 70. rokov 15. storočia sa dochoval nový honosný doskový oltárny retábel so sv. Jurajom zabíjajúcim draka (dnes v Národnej galérii). Začiatkom 16. storočia vznikol nový progresívny neskorogotický portál v už renesančnej antikizujúcej úprave a s realistickým zobrazením rytiera sv. Juraja.¹⁸ V roku 1541 vyhorel celý areál Pražského hradu, čo neminulo ani areál sv. Jiří, ktorý bol následne opravovaný, zostával však v chatrnom stave a takmer neobývaný. Po polovici storočia bola renesančne prestavaná kaplnka sv. Anny v kláštore – predovšetkým skrátaná, čo zrejme odpovedalo novej dispozícii kláštorných budov a posunu východnej chodby ambitu k východu.¹⁹ Ďalej prebehla veľká zmena až v 30. rokoch 17. storočia, kedy vznikol v bazilike nový chór pre mníšky, tzv. Helfenburský chór, ktorý sa dodnes dochoval v poslednom poli na západe baziliky ako balkón²⁰. Nasledovala veľká baroková prestavba budov kláštora v 2. pol. 17. storočia, zavŕšená koncom storočia výmenou priečelia baziliky za barokové. V 18. storočí potom prebehla predovšetkým stavba kaplnky sv. Jana Nepomuckého (do 1722) a dynamického schodiska na východný chór (do 1732). Podstatným približne v rovnakom období bol bezpochyby vznik prvého historického diela, pojednávajúceho o dejinách kláštora na objednávku abatyše, v roku 1715 vydaného spisu J. F. Hammerschmidta, kňaza, teológa, filozofa a historika, od roku 1710 farára u Panny Márie pred Týnom. Na jeho v podstate moderné dejiny nadviazala historiografia 19. storočia.²¹

V roku 1782 bol kláštor dekrétom Jozefa II. zrušený²² a začali jeho moderné dejiny, ktoré sú zároveň dejinami jeho postupnej sekularizácie a muzealizácie²³. Areál slúžil naďalej predovšetkým ako ubytovňa či káznica pre kňazov, kasárne alebo politické väzenie. A to až do obdobia poslednej štvrtiny 19. storočia, kedy bola po zdĺhavých a intenzívnych jendaniach zahájená rekonštrukcia areálu.²⁴ O jej dejinách pojednala štvrtá kapitola predkladanej práce, ktorá sa snažila vylíčiť známe i neznáme etapy z dejín kľúčovej rekonštrukcie (o. i. napr. preukázanie úlohy Karla Fialy pri výkopoch v kláštornej záhrade už v r. 1902-1905), počas ktorej boli zakryté či zničené mnohé prvky stavby, ktoré by dovoľovali osvetliť jej stavebný vývoj. Vďaka presadzovaniu moderného pamiatkového dobového postupu formou analytickej prezentácie a doktríny konzervácie pamiatky, diktovanej viedenskou c. k. Centrálnou komisiou pre výskum a obnovu pamiatok (k. k. Central-Comission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale), sa však naštastie ustupovalo od puristického štýlu opravy, presadzovaného českou stranou²⁵, čím došlo k zachovaniu mnohých pôvodných prvkov stavby. Tie následne zakryla a zničila nová rekonštrukcia 60. rokov 20. storočia, ktorá kostol premenila na odsvätené

¹⁸ HOMOLKA 1984, s. 552.

¹⁹ Dejiny kláštora sa venovala M. Vilímková v rámci pasportu; VILÍMKOVÁ – KAŠIČKA 1970; mladšie zhrnutie VLČEK a kol. 2000, s. 226-232.

²⁰ Jeho stopy boli odstránené Machovou rekonštrukciou v roku 1897, na začiatku druhej etapy opráv. MACH – ŠITTLER 1910-1912, obr. 27.

²¹ HAMMERSCHMIDT 1715. Zároveň je však nutné podotknúť, že moderná analýza spisu by zrejme napomohla odstrániť z dejín svätotojišského komplexu zažitú historickú mýtu, preberané od neho mladšími historikmi často nekriticky, pritom však Hammerschmidt zrejme čerpal častokrát z mladších kroník. Je neudhom, že mnohí bádatelia historických disciplín často so spisom pracujú – jeho moderná kritická edícia s poznámkami a moderným historickým výkladom by mnohým chybám predišla.

²² BASTL 2002.

²³ K tomu dopomohli i cirkevné orgány, ktoré odmietali napr. v priebehu 19. storočia sa finančne podieľať na oprave areálu, ako vyplýva z Machových a Šittlerových záznamov z dejín rekonštrukcie (pozn. 7), čo vyústilo v absolútne obmedzenie priebehu liturgie nasledované odsvätením v dobe komunistického režimu.

²⁴ Dejiny prebiehajúcich jednaní priebežne popisujú MACH – ŠITTLER 1904-1905; 1910-1912; 1913.

²⁵ Por. návrh na obnovu z roku 1881, MACH – ŠITTLER 1910-1912, obr. 17-18.

múzeum architektúry a susedný kláštor na výstavný priestor Národnej galérie, značne architektonicky modernizovaný²⁶. V tomto stave sa budovy dochovali dodnes a je možné ich študovať.

Súčasťou štvrtej kapitoly predkladanej práce bolo ďalej vylíčené dejín výskumu stavby zo strany jej stavebníkov (F. Mach, K. Fiala²⁷), zanietých amatérov (M. Lüssner²⁸), kňazov a kanovníkov (E. Šittler, A. Podlaha²⁹), historikov umenia, architektúry (V. Mencl), pamiatkárov či archeológov, niekedy v jednej osobe (J. Cibulka a K. Guth³⁰). Nasledovali dejiny bádania počas rekonštrukcie 60. rokov, ktoré dali základ doteraz neprekonaným rozporom vo výklade stavebných dejín areálu, predovšetkým pre striktné oddelenie disciplíny dejín umenia a archeológie medzi A. Merhautovou a I. Borkovským³¹. Nejasnosti, aké zostali ešte po ich analýzách dokazujú napr. pasporty D. Líbala, M. Vilímkovej a F. Kašičky, práce P. Chotěbora a T. Durdíka, J. Frolíka a J. Maříkovej-Kubkovej iba z tých najpodstatnejších.³² Dejiny bádania zakončujú až dejiny posledných asi dvanástich rokov záchranných výskumov realizovaných na ploche areálu kláštora, ktoré položili základ novému poznaniu areálu.³³

Pre všetky vo štvrtej kapitole vylíčené nejasnosti medzi vednými odbormi bola v piatej kapitole načrtnutá metóda, zvolená na základe v zahraničí zažitej a u nás skôr nepraktikovanej metódy spolupráce stavebnej histórie a archeológie na skúmaní dejín stavby, ktorá je jedinou obhájitelnou v prípade areálu sv. Jiří. Z hľadiska analýzy nadzemných konštrukcií však táto práca nie je definitívna a bola by potrebná ďalšia spolupráca s architektom i historikom architektúry.

Šiesta kapitola podala obsiahly prehľad všetkých zachytených archeologických situácií, ktoré stavba ponúkla³⁴. Bádanie vychádza predovšetkým z primárnej dokumentácie Ivana Borkovského, ktoré bolo doplňované a vysvetľované s použitím starších záznamov z rekonštrukcie F. Macha a L. Láblera začiatkom minulého storočia. Podstatnú pomôcku vytvoril nový analytický plán (Plán 1 prílohy), ktorý napomáha orientácii v texte práce a mal by vylepšiť komunikáciu medzi autorom a čitateľom oproti staršej monografii I. Borkovského, ktorý je z hľadiska jasného porozumenia niektorých situácií problematický a bezpochyby ťažko čitateľný³⁵. Tento plán tak obsahuje nové pridané čísla murív a ich farebné označenie podľa interpretácie, akú som im vyhodnotením prisúdila, pričom zaznamenáva všetky Borkovským odkryté situácie, k čomu sú navyše doplnené niektoré situácie sú čiarkovanou linkou ako v plánoch nezanesené, no vyčítané z dobových fotografií počas výskumu. Prehľad výsledkov tejto

²⁶ K rekonštrukcii VLČEK a kol. 2000, s. 230-231.

²⁷ Dochované predovšetkým v podobe jeho denníkov v Archíve Pražského hradu; *Písemná pozůstalost stavitele Karla Fialy, 1891-1939*.

²⁸ LÜSSNER 1887-1889.

²⁹ PODLAHA 1918; 1919.

³⁰ GUTH 1916; 1934, s. 707-711, 729-750.

³¹ BORKOVSKÝ 1961; BORKOVSKÝ 1975.

³² VILÍMKOVÁ – KAŠIČKA 1970; LÍBAL 1986; DURDÍK – CHOTĚBOR 1994; FROLÍK et al. 2000, s. 97-144 a 219-258; spracovanie hrobových nálezov TOMKOVÁ ed. 2005 vo viacerých statiach.

³³ J. Frolíka a G. Dubskej v roku 2003, I. Herichovej v roku 2004, K. Chlustikovej v r. 2012 a 2013.

³⁴ Vyhla som sa podrobne iba situáciám už analyzovaným J. Frolíkom a J. Maříkovou-Kubkovou v miestach ojedinele dochovaného stratigrafického vývoja či v prípade už analyzovaného keramického materiálu; FROLÍK et al. 2000 (kapitoly 3 a 6).

³⁵ BORKOVSKÝ 1975. Prácu som doplnila najmä o prepisy denníkov Ivana Borkovského a čiastočne Františka Macha s doplnením čísel murív podľa nového Plánu 1 (príloha G).

analýzy som zjednodušene podala v siedmej kapitole a na tomto mieste ich nebudem z kapacitných dôvodov opakovať. Iba zdôrazním najdôležitejšie získané poznatky.

Na rozdiel od doterajších hypotéz analýza archeologických i stavebno-historických záznamov predovšetkým ukázala, že najstaršia stavba zachytená na ploche dnešnej baziliky sv. Jiří sa dochovala iba v obmedzenej miere, a to v dôsledku postupného znižovania terénu ostrohu, ktorý musel byť v počiatočných strmšší.³⁶ Jeho postupným vyrovnávaním sme tak nepochybne nenávratne stratili povedomie o najstaršej fáze baziliky z počiatku 10. storočia, ktorá mohla byť drevenná i kamenná, k čomu dnes chýbajú akékoľvek pramene. Absencia stôp starších základov by mohla napovedať skôr drevennej podobe, no v prípade, že boli základy plytké sa nemuseli dochovať. V interiéri baziliky, kde by stopy takejto stavby ako na jedinom mieste bolo možné zachytiť (všade okolo terén klesá a stavba určite nebola väčšia než neskoršia románska bazilika), sa nedochovali (až na lokálne výnimky okolo hrobu H98) vôbec žiadne stratigrafie a terén bol znížený už v dobe románskej stavby 12. storočia a následne pri ďalšom vývoji baziliky.³⁷ Snahu o takúto interpretáciu rôznych častí stavby na začiatku minulého storočia môžeme prisúdiť zastaralým názorom na dejiny architektúry, v 60. rokoch minulého storočia potom zrejším účelovým a ideologickým požiadavkám socialistického bádania nad slávnou minulosťou započatou vládncim panovníkom Vratislavom.

Na tomto mieste iba v krátkosti účelovo odbočím a upozorním na text ôsmej kapitoly, ktorá je stavaná na drobných medailónikoch k dôležitým historickým, archeologickým či umelecko-historickým otázkam úzko prepojeným s dejinami stavieb svätôjiřského areálu. V práci bol priestor iba pre ich naznačenie, preto sú na niektorých miestach otázky zhrnuté možno až príliš zjednodušujúco, podstatná je však v tomto smere ich väzba na interpretáciu stavebných dejín baziliky a kláštora sv. Jiří, ktoré by neboli bez ich uvedomenia si správne vyložiteľné. V tejto súvislosti som zmienila najpodstatnejšie otázky, akými je nutné sa pri výklade stavebných dejín areálu zaoberať. Jedným z nich je pochovávanie a analýza predovšetkým kniežacích pohrebov v areáli kláštora (ako aj hrobmi svätých, v našom prípade Ludmily). Ďalej je bezpochyby dôležité predstavenie kontextu bavorskej sakrálnej architektúry v dobe vzniku kostola sv. Jiří na začiatku 10. storočia v rámci Regensburskej cirkevnej provincie. Dôležitými sú ďalej najstaršie české kamenné sakrálne stavby, saské monastické vzory 10. storočia a ich sakrálne stavby, vývoj ženského monasticizmu v kontexte európskych dejín, architektúra 12. storočia na Pražskom hrade a dotovaná Vladislavom II. a jeho manželkami, otázky liturgické (procesie, stacionárna liturgia), otázka možného vplyvu hirsauskej benediktínskej reformy na stavbu baziliky sv. Jiří v 12. storočí, benediktínsky kláštor v Tepliciach a naznačený kontext vývoja najstaršej architektúry kláštorov v Čechách.

V kontexte týchto otázok je možné stručne zhrnúť výsledky, ku ktorým som v hlavnej časti tejto práce dospela. Najpodstatnejším je výklad najstaršej časti kamenných základov, odkrytých v priestore západnej časti hlavnej lode a lodí bočných: chrám postavený na tomto základe mal od počiatku menšiu západnú halovú kryptu, čo dokazuje miera ich zahĺbenia voči pôvodnému

³⁶ Svah je zachytený na rezoch areálom záhrdy z dokumentácie I. Borkovského (AHP, Nvá plánová sbírka inv. č. 10403/231) a F. Macha a K. Fialy (AHMP, Sbíрка map a plánů sign. 1420a). Spracovávaníu geologického terénu sa systematicky venuje I. Herichová, por. Mapu 4 v MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – HERICHOVÁ 2009.

³⁷ Najdôležitejší záznam situácie znižovaného podložia je rez BORKOVSKÝ 1975, obr. III.

terénu a snád' i fragment staršieho klenebného čela dochovaného v južnej stene hlavnej lode. Vznik tejto krypty, rozšírenej predovšetkým v otónskej architektúre³⁸, bol podľa stabilného vývoja miesta pravdepodobne viazaný na umiestnenie pôvodného západného chóru mníšok nad ním, ako je to bežné v otónskej architektúre susednej ríše, ktorá mohla poskytovať isté architektonické vzory pre prvú dochovanú svätojiřskú stavbu. Tento najstarší kamenný chrám so základmi budovanými liatou technikou na maltu s vyplnenú úlomkami lomového kameňa bol trojlodný, ako dosvedčujú pokračovania jeho základov do bočných lodí. Mal medzilodnú arkádu založenú na mohutných pilieroch z červeného pieskovca, ktoré boli – ako sa zdá z dochovaných fragmentov architektonických článkov – omietané. Na východe jeho záver ležal až za úrovňou dochovaných kniežacích hrobov a nevieme, či končil tromi rovnobežne položenými apsidami, či mal vysunutý presbytár k východu a prípadne východnú kryptu, alebo končil inak. Tieto situácie boli zničené vo vrcholne románskom období stavbou súčasného záveru s halovou kryptou. Najpodstatnejšie pre datáciu najstaršieho kamenného chrámu ďalej je, že v nadzemnej časti bol budovaný kvádrikovou technikou z nižších kvádrov, ako sa nám dochovalo v jeho západnom priečelí nad záverom západnej krypty.³⁹ Ďalej k západu mal vysunutú akúsi obdĺžnu prístavbu, z minimálnej hmoty dochovaného základu i chýbajúceho nadložie v jej prípade taktiež nie je jasné, či mohol pôvodne niesť nejakú „západnú stavbu“ po vzore otónskych bazilik⁴⁰. V tejto súvislosti sa dostávame k tomu, že i keď určenie presnej analógie k bazilike zo súdobých ríšskych stavieb nepoznáme (a nemuselo sa nutne jednať o stavbu ženského kláštorného chrámu, napr. saského), pretože nepoznáme východný záver tohto chrámu. Taktiež v prípade rozmerov jeho hlavnej a bočných lodí uvažujeme nad východiskom v špecifickej geologickej situácii polohy na Pražskom hrade. Chrám budovaný kvádrikovou technikou so západnou halovou kryptou, západným mníšskym chórom a medzilodnou arkádou (stopy prípadných empor nie sú dochovateľné vzhľadom na radikálnu deštrukciu a následnú prestavbu) a s uctievaným miestom pohrebu panovníka v chrámovej lodi i miestnym kultom sv. Ludmily má svoj vzor bezpochyby v otónskej architektúre i v jej politických či spoločenských väzbách.⁴¹ Problém predstavuje iba časové zaradenie tohto chrámu: písomné pramene ho datujú do obdobia Boleslava II. a Mlady, kvádriková technika je však v Čechách používaná podľa doterajšieho stavu poznania až po začiatku 11. storočia.⁴² Máme tak pred sebou nový architektonický vzor, ktorý týmto stavbám predchádzal, alebo naopak v záznamoch písomných prameňov 11. storočia chýba záznam o takejto mladšej prestavbe staršieho Vratislavovho chrámu sv. Jiří, ktorý ešte v nejakej podobe slúžil prvému konventu? Nie je vylúčené, že Boleslav II. bol uctievaný ako mecenáš v zmysle majetkových darov kláštora a Mlada ako zakladateľka prvého konventu v zmysle inštitúcie, nie však nutne i jej stavebnej podoby.

³⁸ Napr. JACOBSEN – LOBBEDEV – WINTERFELD 2001, s. 274-279.

³⁹ Por. fotografie BORKOVSKÝ 1975, obr. 6-7, 26-27.

⁴⁰ Dochoval sa však iba základ hlboký niekoľko centimetrov oproti dochovanej úrovni podložie.

⁴¹ V minulosti túto otázku rozpracovala najmä Aneřka Merhautová; MERHAUTOVÁ 1966, s. 40 ktorá vzťahla otónske vzory – predovšetkým saské Gernode – na model jej predstavenej stavby z roku 973, ktorá však je v skutočnosti kompilátom rôznych vrstiev stavby.

⁴² K najstarším kvádrikovým stavbám v Čechách dolořene patria najmladšie časti rotundy sv. Víta, kaplnka sv. Mořica a prestavba kostolíka Panny Márie na Prařskom hrade, ďalej staroboleslavská bazilika sv. Václava a břevnovská krypta. Z nich iba hradné stavby sú datované tak, že by ich vznik bolo možné hypoteticky posunúť do staršieho obdobia. Por. FROLÍK et al. 2000, s. 259-260; BOHÁČOVÁ – ŠPAČEK 2009; DRAGON – MERHAUTOVÁ – SOMMER 1993.

Budovy 11. storočia tak podľa písomných prameňov nepoznáme, ani žiadnu aktivitu, ktorá by dovoľovala o takejto stavbe uvažovať. Kláštorné stavby boli zrejme drevené, ako bolo i na Pražskom hrade zariadené bežné bývanie až do 12. storočia a obdobia vrcholne románskej prestavby Hradu od roku 1135⁴³. Problém opäť nastoluje geologický reliéf, tentokrát v mieste dnešného barokového kláštora, ktorý následným vývojom žiadne staršie stavby rozpoznateľne nezachoval – s výnimkou drevených trémov a kolových jamiek v kaplnke sv. Anny a okolo hrobu H102⁴⁴ – ktoré však za neskorším záverom románskej apsidy pre ich polohu mimo sakrálny priestor neskoršej kaplnky na polohe, ktorá bola až do baroka využívaná súkromnými obyvateľmi hradu – nepovažujem za bezpečne prísuditeľnú kláštorným budovám, a to ani v najstaršom ranostredovekom období 10. storočia, kedy lokálny urbanizmus miesta mohol mať celkom iné obrysy než jeho stopy z vrcholného stredoveku.⁴⁵

V 12. storočí vznikol nový, moderný kláštor s novou bazilikou a ich poznanie i interpretácia je viac menej jednoznačná. Budovy murované z opukových pravidelých kvádrov boli kedysi zdobené jednoduchším architektonickým dekorom, dochovaným v podobe správne rekonštruovaných združených okien baziliky. Výnimkami medzi architektonickými článkami sú dve či tri honosnejšie zdobené hlavice, nájdené v sekundárnych polohách. Na celý areál je však stôp málo. Bazilika v jej dnešnej ideálnej rekonštruovanej podobe odráža dispozíciu chrámu vznikajúceho po roku 1142 (v 60. rokoch 12. stor. okopírovanú teplickou benediktínskou bazilikou⁴⁶) a od východného presbytára až po líniu dnešného západného balkónu (tj. goticky pristavanej časti) vznikala iba s technickými pauzami. Naraz tak vznikla i celá línia združených okien. Nepresnosti a pochybné špáry v priebehu murív všeobecne boli dôsledkom návaznosti mladšej stavby na staršiu kamennú, predrománsku.⁴⁷ K bazilike sa na severe spojilo kláštorné krídlo západné s piatimi pod zem terasovite zahĺbenými miestnosťami, ktoré boli prístupné.⁴⁸ Na severe krídlo zatáčalo k východu, jeho pokračovanie sa tu zrejme nikdy nedokončilo a je možné, že sa tu nachádzala iba jedna miestnosť – je otázkou, nakoľko problematickým tu bolo riešenie prudkého sklonu svahu. Z náznakov dochovaných murív sa zdá, že kláštor mal nadzemný kamenný ambit už od románskeho obdobia, vzhľadom na prírodné pomery svahu sa však jeho fragmenty dochovali v obtiažne sledovateľných fragmentoch. Súčasťou nového románskeho areálu bola aj románska kaplnka sv. Anny.

Mnohí autori sa snažili hľadať v románskom kláštore doklady po existencii kapitulnej siene, dormitára, refektára či ďalších kláštorných súčastí. V tomto smere je nutné konštatovať, že takéto doklady nie sú jednoznačné a zostanú predmetom hypotéz. V prípade západného krídla sa napr. kapitulná sieň⁴⁹ nachádzať mohla, miestnosti boli pod úroveň terénu zahĺbené iba čiastočne. Zaujímavú štruktúru v tomto smere predtšavuje schodisko v miestnosti M3, ktoré

⁴³ FROLÍK – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ 2009.

⁴⁴ Interpretácia nálezovej situácie ako memoriálnej stavby SOMMER 2000.

⁴⁵ Urbanizmus tejto polohy by si opäť zaslúžil samostatnú štúdiu, aká doteraz chýba a pokúsila sa o ňu iba historička M. Vilímková; VILÍMKOVÁ – KAŠIČKA 1970, s. 1-95.

⁴⁶ HEJNA 1960.

⁴⁷ Najďalej v analýze románskeho muriva zašiel MENCL 1939-1945, ktorý vychádzal zo starších nálezov i vlastných pozorovaní.

⁴⁸ Por. MERHAUTOVÁ 1962; BORKOVSKÝ 1975, s. 109-139 k výskumu záhrady.

⁴⁹ MERHAUTOVÁ 1966, s. 62-65 a 1962 (cituje Machove názory). Autorka vyšla z rozboru rukopisu *Ordo servicii dei - Liber Ordinarius divini officii*, rukopis Pu XIII E 14d z pol. 14. storočia. Iný názor: BORKOVSKÝ 1975, s. 127-128.

mohlo byť vyvýšenou podestou či tiež výstupom do kláštorného ambitu (?). Výstup do ambitu tiež predpokladáme v nároží medzi miestnosťami M1 a M2 (označenie podľa Plánu 1) smerom východným, kde sa dochoval obojstranne lícovaný múr, pokračujúci východným smerom. Zdá sa, že miestnosti podzemného podlažia kláštora boli klenuté, ako dokazuje stopa klenby v miestnosti M4, a existencia niekoľkých fragmentov stĺpov (v M1 a M2). Zaujímavou je otázka nad komunikáciou medzi kláštrom a kostolom – dochoval sa nám ako románsky východ do južného krídla ambitu v severnej bočnej lodi, tak stopy schodiska spájajúceho západný chór rehoľníčok a severnú tribúnu na severnej stene severnej bočnej lode. Je otázkou, či niekdajšia a dnes nedochovaná severná stena románskej severnej tribúny nemohla obsahovať spojenie medzi poschodím nad južným ambitom (napríklad vedúce kratšou cestou z dormitára na liturgiu hodínok do baziliky). Otázka liturgickej prevádzky v bazilike zostane otvorenou do budúcnosti, k čomu doteraz vždy slúžil najmä rukopis zo 14. storočia *Ordo servicii dei*⁵⁰. Práve takáto analýza by mala napomôcť predstave o funkčnom využití priestorov baziliky, kláštora vrátane kaplnky sv. Anny (resp. Panny Márie).

Z hľadiska stavebného charakteru a kontextu vývoja architektúry kostolov a kláštorov pre 12. storočie je zrejme, že novostavba baziliky s kláštrom bola financovaná z panovníckeho dvora či za podpory biskupa, k čomu však chýbajú konkrétne doklady. Spolumecenáškou v tomto smere mohla byť Vladislavova prvá manželka Gertrúda. Na takého dielo potom mohla nadviazať jeho druhá manželka Judita, ktorá podľa tradície nechala postaviť kláštor benediktínok v Tepliciach presne podľa vzoru svätotojišského areálu, a to vrátane jedného priameho kláštorného krídla. Výzdoba teplického kláštora či členenie jeho západnej fasády otvormi a združenými oknami by mohla slúžiť k hľadaniu piamej analógie sv. Jiří – čo vyplýva z ostatných kopírovaných častí, napr. baziliky. U nej zaujme, že už neobsahovala západnú kryptu – u sv. Jiří tak zrejme lokálne nadväzujúcu na staršiu stavbu, aká v Tepliciach nebola. Zaujímavým rozporom zostáva, prečo mala novostavba sv. Jiří v 12. storočí i východnú kryptu (podobne Teplice), keď v tejto dobe už hirsauskou reformou ovplyvnené benediktínske stavby kryptu postrádali. V tomto smere zaujme konštatovanie liturgikov hudby (T. Seifertovej), že najstarší svätotojišský dochovaný breviár z obdobia románskej stavby (pol. 12. storočia) odzrkadľuje prvky hirsauskej liturgie⁵¹, takže nejaký vplyv tu zrejme musel byť a je otázkou, prečo sa v stavebnej úprave prejavil iba čiastočne.

V literatúre už bolo vyslovené Z. Dragounom, že pri Vladislavských založeniach románskej Prahy je možné počítať zrejme s viacerými kamenníckymi huťami - jednou pôsobiacou na stavbe strahovského kláštora a následne románskych stavbách Starého Mesta, a druhou, ktorá mohla po bazilike sv. Jiří stavať johanitskú komendu s bazilikou Panny Márie pod reťazom.⁵² Znalosti o konkrétnom pôvode stavebníkov či hute nemáme – zo súdovej správy Kanovníka Vyšehradského je však známe, že stavbou bol poverený istý ríšsky stavební Wernherus⁵³. Z písomných prameňov ani hmoty baziliky však pôvod jeho hute odhaliť nedokážeme.

V rámci kláštornej záhrady je nutné ďalej poukázať na masívnu prestavbu gotického kláštora, ktorá bola zakladaná do miesta niekdajšieho románskeho krídla na novej, pravidelnej schéme s jedinou výnimkou, ktorou je nepravidelnosť ambitu vyvolaná zrejme využitím staršej časti

⁵⁰ Predchádzajúca poznámka; MERHAUTOVÁ 1966, s. 62-65.

⁵¹ SEIFERTOVÁ 2012.

⁵² DRAGOUN 2002, s. 186-187.

⁵³ FRB II, s. 235-237.

fragmentu severného kídla románskeho kláštora (vybočenie z miestnosti M5 smerom východným). Je pravdepodobné, že miestnosť M5 bola transformovaná a používaná v gotike ako pivnica či inak, čomu nasvedčuje gotická prestavba jej východného záveru. K rozdielnemu názoru o vývoji dodnes existujúcich základov v archeologickej rezervácii pod záhradou kláštora som prišla v prípade priebehu východozápadnej línie muriva predstupujúcemu na severe zbytky základov gotických oporných pilierov, ktoré sa na neskoro gotickom pláne areálu kláštora nevyskytuje a preto bolo považované za staršie. Podľa rozboru vzťahov s okolitými základmi gotických oporných pilierov a porovnaním techniky muriva sa naopak zdá, že sa jedná o založenie z rovnakej doby, zrejme druhej štvrtiny 14. storočia za abatyše Žofie. Severná časť rajského dvora musela nejakým spôsobom slúžiť ako pivnica či zásobárne, čo dokladajú fragmenty dlažby prekrývajúce mohutné základy oporných pilierov, i portál kedysi dokumentovaný na priebehu spomenutého múru. Priebeh východného krídla ambitu sa dochoval v najmenej dochovanom stave a zdá sa, že držal smer línie naznačenej dochovaným priebežným severo-jžným murivom a smeroval kolmo na severnú stenu presbytára baziliky. V gotike bola južná chodba ambitu fixovaná v jeho dnešnej, v baroku prestavanej polohe (dokladajú to oporné piliere).

Na západnej strane baziliky na námestí sv. Jiří boli zachytené fragmenty románskej, kvádkovou technikou budovanej chodby z obdobia zrejme 2. pol. 12. či až začiatku 13. stor. (vzhľadom na napojenie na ranogotický kapitulný dom pri bazilike sv. Víta), tzv. *Via longa*⁵⁴. Táto chodba spájala v románskom období baziliky sv. Víta a Jiří a dovoľovala realizovať kanovníkom a mníškam liturgické procesie medzi kostolmi tak, aby procesie neboli ohrozené nepriaznivým počasím. Podobná chodba je dokumentovaná na juhu baziliky sv. Víta a viedla do jednodlného kostola tzv. sv. Bartolomeja. Doklady takýchto procesuálnych liturgii máme v ranom stredoveku vo viacerých cirkevných centrách s karolínskou tradíciou (Kolín nad Rýnom, Mohuč, Méty atd.)⁵⁵, odkiaľ boli preberané aj na významné rane stredoveké hradiská a lokálne cirkevné centrá i smerom do strednej Európy (o.i. Wawel). Podobné procesie mohli byť pritom realizované i na druhom pražskom hradisku s početnou kamennou architektúrou hlavne z 11. storočia, a to Vyšehradom. Do budúca bude ďalej potreba analyzovať a rekonštruovať i lokálny priebeh liturgii v areáli samotného svätojiřského kláštora, ako už naznačil J. Cibulka a v tejto jeho práci zatiaľ nikto dôsledne nepokračoval.⁵⁶

Na záver iba znova zdôrazním, aký význam v rámci tejto práce má v podstate recentná archeológia, rekonštruujúca priamo reštauračné a stavebné zásahy v bazilike a záhrade kláštora v období 19. a 20. storočia. Jej úloha je kľúčová vzhľadom na rekonštrukciu starších stavieb areálu a bez analýzy, naznačenej v kapitole o dejinách bádania (kap. 4.), v podstate dejiny stavieb svätojiřského komplexu nie sú rekonštruovateľné. Iba tak je totiž možné uplatniť metódu práce zameranú na sledovanie komplexného vývoja stavby od základu až po strechu. Druhým podstatným faktorom pri sledovaní stavebného vývoja je nevyhnutná rekonštrukcia geologického prírodného reliéfu⁵⁷, ktorý ovplyvnil nielen rozmery a polohu primárneho

⁵⁴ Por. zmienky v liturgických rukopisoch MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – EBEN 1999, s. 235-236; výskum predbežne BOHÁČOVÁ – FROLÍK – ŽEGKLITZ 1989.

⁵⁵ Napr. POMFYOVÁ 2005.

⁵⁶ CIBULKA 1933 s výnimkou prác A. Merhautovej, por. vyššie.

⁵⁷ Prácu započala publikácia MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ – HERICHOVÁ 2009 a Iva Herichová pokračuje vo výskume i v prípade sv. Jiří, zatiaľ bez publikácií.

založenia (u baziliky na vystupujúcom ostrohu, klesajúcom v jeho južnej časti pozorovateľnej v založení kaplnky pod južnou vežou, u kláštora na spádnicí po svahu), ale i vývoj nadložia, čo spôsobilo stav dochovania archeologických reliktov. V našom prípade, a to polohy na vyvýšenom ostrohu⁵⁸, boli najstaršie relikty v priebehu času odstránené a nedochovali sa. Podstatným pri štúdiu dejín areálu je napokon i dôsledné odstraňovanie nánosov ideológií (či separovaných pracovných metód a individualizmu), ktoré ovplyvnili všetky doteraz vyslovenované hypotézy či teórie vzniku areálu. Iba dôsledná kritika prístupu každého autora k dejinám baziliky v minulosti dokáže poukázať na jeho mylné a častokrát politické a účelové tvrdenia. S tým súvisí i vývoj poznania prameňov, ktorý sa v priebehu doby zdokonaľoval (ako písomných, tak archeologických) a tento proces ešte nie je ukončený.

Je pravdepodobné, že predkladaná práca odкрýva niektoré problematické miesta a napmáha tak lepšie vyhodnotiť archeologické a stavebno-historické pramene podľa ich primárnej dokumentácie. Tá pritom bola využívaná na prvom mieste v prípade, že sa dochovala (inak som vyšla z prameňov sekundárnych). Zároveň však táto práca odкрýva slabé miesta interpretácie stavebných dejín areálu, na ktoré musí naviazať ďalší interdisciplinárny výskum, aký súdobá prax i komplexne dochovaná pamiatka vyžaduje. Preto by som rada zdôraznila, že výsledky predstavené v predloženej dizertačnej práci sú predovšetkým prvým krokom dôslednej a komplexnej kritickéj revízie, nesnažia sa však podať definitívne či vyčerpávajúce odpovedi. Verím, že sa mi podarilo predovšetkým predstaviť stav pramennej základne a zhrnúť miesta či témy, ktoré je možné v rámci areálu baziliky a kláštora sv. Jiří budúcnosti ďalej jednotlivo študovať a analyzovať.

ZOZNAM CITOVANEJ LITERATÚRY:

BENEŠOVSKÁ, Klára 2010: Abatyše Kunhuta a svatojiřský klášter, in: BENEŠOVSKÁ, Klára (ed.): Královský sňatek: Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský - 1310. Praha, s. 468-472.

BOHÁČOVÁ, Ivana – FROLÍK, Jan – ŽEGKLITZ, Jaromír: Jiřské náměstí na Pražském hradě (Shrnutí výsledků 1. Etapy výzkumu), in: Archeologia historica 14, 1989, s. 193-202

BOHÁČOVÁ, Ivana – ŠPAČEK, Jaroslav 2003: Sakrální architektura, in: BOHÁČOVÁ, Ivana (ed.): Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku (= Mediaevalia archaeologica 5), s. 181-194

BORKOVSKÝ, Ivan 1961: Výzkum kostela sv. Jiří na Pražském hradě, in: Umění IX, s. 418-420

BORKOVSKÝ, Ivan 1975: Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě (= Monumenta archaeologica XVIII), Praha

CIBULKA, Josef 1933: O poloze kostela P. Marie na Hradě pražském: s plánem Pražského hradu v X. století. Praha

CIBULKA, Josef 1936: Kostel svatého Jiří na hradě Pražském. Stavební dějiny a průvodce památkami, Praha

⁵⁸ Ku geologii naposledy MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ - HERICOVÁ 2009, s. 59-66.

- DRAGOUN, Zdeněk – MERHAUTOVÁ, Anežka – SOMMER, Petr 1993: Stavební podoba břevnovského kláštera ve středověku. In: MALÝ, Karel, ed.: Milénium břevnovského kláštera (993-1993): sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha, s. 67-137
- DURDÍK, Tomáš – CHOTĚBOR, Petr 1994: Stavební vývoj kláštera sv. Jiří na Pražském hradě ve středověku, in: *Archaeologia historica* XIX, s. 369-377
- FROLÍK, Jan et al. 2000: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů (= *Castrum Pragense* 3), Praha
- EKERT, František 1883: Posvátná místa královského hlavního města Prahy: dějiny a popsání chrámů, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě království Českého I. Praha
- FRB II = EMLER, Josef, ed. 1874: *Prameny dějin českých. Díl II, Kosmův letopis český s pokračovateli (= Fontes rerum Bohemicarum. Tom II, Cosmae chronicon Boemorum cum continuatoribus.)* Překlad Václav Vladivoj Tomek, Praha
- GUTH, Karel 1916: O datování nejstarších částí baziliky sv. Jiří, in: *Ročenka kruhu pro pěstování dějin za 1915*, s. 65
- GUTH, Karel 1934: Praha, Budeč, Boleslav, in: *Svatováclavský sborník I.*, Praha, s. 687-818
- HAMMERSCHMIDT, Jan Forián 1715: *Historia in qua primaeva fundatio Et Institutio Regionum Ac Antiquissimorum Monasteriorum S. Georgii In Castro Pragensi, S. Spiritus Vulgo ad Misericordias Dei In antiqua Urbe Pragensi Ordinis S. P. Benedicti Sancti-Monialium, Cum omnibus tam Pontificijs, Quam Caesareo-Regijs & Ducalibus Privilegijs, Exemptionibus, Immunitatibus, Concessionibus, per distinctos Paragraphos recenentur. Vetero-Pragae: Typis Wolffgangi Wickhart, Archi-Episc. Typog.,*
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka 1988: Kalendáře rukopisů kláštera sv. Jiří, in: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 2, Z pomocných věd historických VIII, s. 35-78
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka 1990: Poznámka ke svatojiřskému skriptoriu kolem roku 1300, in: *Documenta Pragensia* 10/1, s. 31-49
- HLOBIL, Ivo 1985: Gotický náhrobek sv. Ludmily, in: *Umění* XXXIII, s. 377-402
- HOMOLKA, Jaromír 1984: Pozdně gotické sochařství, in: CHADRABA, Rudolf: *Dějiny českého výtvarného umění. I/2, Od počátku do konce středověku*, Praha, s. 535-566
- JACOBSEN, Werner – LOBBEDEY, Uwe – von WINTERFELD, Dethard 2002: *Ottonische Baukunst. In. Otto der Grosse. Essays.* Mainz, s. 251-282
- JEDLIČKA, Jan 1997: *Basilika sv. Jiří na Pražském hradě (kat. výst.)*, Praha
- KOTRBA, Viktor 1965: Tumba knížete Vratislava v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě, in: *Sborník k sedmdesátinám Jana Květa*, s. 123-131
- KUBÍN, Petr 2011: *Sedm přemyslovských kultů = Seven Přemyslid cults. (=Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis. Historia et historia artium; vol. 12)*, Praha
- LÍBAL, Dobroslav 1986: *Pražský hrad. Kostel sv. Jiří. Stavebně historický průzkum (Strojopis SÚRPMO)*
- LÜSSNER, Mořic 1887-1889: Památky architektonické nalezené při opravě kostela sv. Jiří na hradě Pražském, in: *Památky archaeologické a místopisné XIV*, s. 371-376, 403-406, 557-560
- MACH, František – ŠITTLER, Eduard 1904-1905: *Oprava chrámu svatojiřského na hradě Pražském*, in: *Památky archaeologické a místopisné XXI*, s. 369-382

- MACH, František – ŠITTLER, Eduard 1910-1912: Oprava chrámu svatojiřského na hradě Pražském. In: Památky archaeologické a místopisné XXIV, 1910-1912, s. 65-114 (1910), s. 329-362 (1911), s. 401-450 (1911)
- MACH, František – ŠITTLER, Eduard 1913: Oprava chrámu svatojiřského na hradě Pražském, in: Památky archaeologické a místopisné XXV, s. 49-51, 133-151
- MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana – EBEN, David 1999: Organizace liturgického prostoru v bazilice sv. Víta, in: *Castrum Pragense* 2, s. 227-240
- MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana – HERICHOVÁ, Iva 2009: Archeologický atlas Pražského hradu, díl I., Katerdrála sv. Víta – Vikářská ulice, *Castrum Pragense* 10, Praha
- MENCL, Václav 1939-1946: Kostel sv. Jiří na hradě Pražském, in: Památky archaeologické. Skupina historická, nová řada IX-XVIII (stará XXXXII), s. 1-13
- MERHAUTOVÁ, Anežka 1966: Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě, Praha
- MERHAUTOVÁ – LIVOROVÁ, Anežka 1962: Poznámky k průzkumu kláštera sv. Jiří na Pražském hradě, in: *Umění* X, s. 177-181
- NOVÁČEK, Karel a kol. 2010: Kladrubský klášter 1115 – 1421, osídlení - architektura – artefakty, Plzeň
- NOVOTNÝ, Václav 1912: České dějiny I/1, Praha
- NOVOTNÝ, Václav 1913: České dějiny I/2. Od Břetislava I. do Přemysla I, Praha
- NOVOTNÝ, Václav 1928: České dějiny I/3. Od Břetislava I. do Přemysla I. (1034-1197). Dokončení, Praha
- PARRON-KONTIS, Isabelle – REVEYRON, Nicolas (ed.) 2005: Archéologie du bâti. Pour une harmonisation des méthodes. Actes de la table ronde 9 et 10 novembre 2001, Musée archéologique de Saint-Romain-en-Gal (Rhône), Paris
- PLOCEK, Václav 1990: Svatojiřské skriptorium, in: *Documenta Pragensia* 10/1, s. 23-29
- PODLAHA, Antonín 1918: Ilustrovaný průvodce chrámem sv. Jiří na Hradě Pražském, Praha
- PODLAHA, Antonín 1919: Opravné práce provedené v chrámě sv. Jiří na Hradě Pražském v letech 1917-1919, in: Památky archaeologické a místopisné XXXI, s. 100-103
- POMFYOVÁ, Bibiana 2005: Liturgický kontext ranostředověké architektury, in: *Ars*, 38, s. 108-135
- SÁDLOVÁ, Renáta 2004: Svatojiřský klášter ve světle jeho nekrologických přípisků. Jeden z méně užívaných pramenů ke klášterním dějinám (nepubl. dipl. Práce), Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK, Praha
- SEIFERTOVÁ, Tereza 2012: Neumovaný breviář Pu VI E 4c z kláštera sv. Jiří (nepubl. dipl. práce), Ústav hudební vědy FF UK, Praha
- SLÁMA, Jiří 2003: Několik poznámek k hrobům přemyslovských knížat na Pražském hradě, in: *Historica Pragensia* 1, Praha, s. 293-300
- SOMMER, Petr 2000: Kaple Panny Marie v klášteře sv. Jiří na Pražském hradě a začátky české sakrální architektury, in: TŘEŠTÍK, Dušan – POLANSKÝ, Luboš – SLÁMA: Jiří, Přemyslovský stát kolem roku 1000: na paměť knížete Boleslava II. (+ 7. února 999), Praha, s. 121-126
- SCHULLER, Manfred 2002: Building Archaeology. (= Monuments and Sites VII), ICOMOS - München

STEHLÍKOVÁ, Dana 2010: Berla abatyše Kunhuty Přemyslovny / Majestátní pečeť abatyše Kunhuty Přemyslovny / Pečeť svatojiřské abatyše Žofie z Pětichvost / Relikviářová paže sv. Jiří / Relikviářová busta sv. Ludmily / Relikviářová paže sv. Ludmily, in: BENEŠOVSKÁ, Klára (ed.): Královský sňatek: Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský - 1310. Praha, s. 446, 454-456, 474-475, 487

TOMKOVÁ, Kateřina (ed.) 2005: Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích (Castrum Pragense 7, Díl I.1), Praha

TOMEK, Václav Vladivoj 1855-1901: Dějepis města Prahy. Praha (12 spisů: I (1855), II (1892 – 2. vyd.), III (1875), IV (1879), V (1881), VI (1885), VII (1886), VIII (1891), IX (1893), X (1894), XI (1897), XII (1901)

TŘEŠTÍK, Dušan: Počátky Přemyslovců, Praha 1997

VILÍMKOVÁ, Marie –KAŠIČKA, František 1970: Pražský hrad. Jiřský klášter. I. Koncept. II. Obrazová příloha, Praha (Strojopis SÚRPMO v Praze, pasport)

VLČEK, Pavel (ed.) 2000: Umělecké památky Prahy. Pražský hrad a Hradčany, Praha